

İSLAM FELSEFESİNDE METODOLOJİ PROBLEMİ*

Murtaza KORLAELÇİ**

Konuya “metot” ve “metodoloji” kelimelerinin tanımları ile başlamak uygun olacaktır. Bu iki kelimenin açıklığa kavuşmasından sonra probleme geçmenin daha verimli olacağı düşünülmektedir. Zikredilen kelimelerin belli başlı felsefe lügatlerindeki anlamlarını şöyle sıralayabiliriz:

Paul Foulquié'nin “metot” kelimesine verdiği anlamlar:

A-Soyut anlamda: Önceden belirlenmiş bir plana göre sergilenen bir hareketin özelliği.

B- Somut anlamda: Belirlenmiş sonucu, ekonomik olarak temin etmeye ayrılmış yöntemlerin bütünü.

C- Bilimsel metot: Bir hakikatin ispatını ve tesisini amaç edinen aklî yöntemlerin bütünü.

D- Tecrübî metot: Kendileriyle genel yasaların elde edildiği rasyonel yöntemlerin bütünü.¹

André Lalande (1867-1963)'ın metot kelimesine verdiği anlamlar:

A- Bir amaca ulaşmak için yapılan çaba, araştırma, etüt.

1- Önceden istenilmiş ve düşünülmüş şekilde tesbit edilmiş bile olsa, kendisiyle belli bir sonuca ulaşılmış olan yol.

2- Gerçekleştirilecek fiillerin seyrini önceden düzenleyen ve belirlenmiş bir sonuca ulaşmak için sakınılacak bazı hatalara işaret eden program.

B- Hesabın veya denemenin teknik yöntemi.

C- (Özellikle botanikte) sınıflama sistemi.²

Metot: Ya bilmediğimiz bir hakikati keşfetmek için veya bilgisine önceden sahip olduğumuz bir hakikati başkalarına ispat etmek için birçok düşüncenin seyrini iyi

* İslâmî İlimler Araştırma Vakfının 20-21 Haziran 2003'te İstanbul'da düzenlediği “İslam Felsefesinde Metodoloji Problemi” isimli toplantıda sunulmuştur.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Öğretim Üyesi.

¹ Paul Foulquié, *Dictionnaire de la Langue Philosophique*, Paris 1992, s. 441.

² André Lalande, *Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie*, Paris 1980, s. 623 – 625.

düzenlemek sanatı.³

- Bir hakikatin araştırılması ve ispatı için kullanılan aklî yöntemlerin bütünü.⁴

- Bir bilgiye veya hakikate ulaşmak için ortaya konulan aklî davranışların tümü.⁵

- :“Ferdî belli bir vazifeyi görebilecek, belli bir maksadı elde edebilecek hale getirmek için kullanılacak vasıtaların bütünü”.⁶

- :“İncelenen konunun zihinde yeniden yaratılmasını sağlamak için izlenen yol. Bilginin sağlıklı bir şekilde gelişmesini sağlamanın öngereği, bilimsel bir metot uygulamaktır. Doğru ve objektif metot, incelenen konuya uygun düşün metot”.⁷

Başka bir ifadeyle metot, eski Türkçe’si ile usul: “Bir ereğe erişmek için izlenen, tutulan yol. Bilimlerde belli bir sonuca erişmek üzere bir plana göre gidilen yol”.⁸

- : Herhangi bir ilmin, uğraştığı konulardan çıkartılması, istenilen neticeleri elde etmenin vasıtaları ve yollarıdır.⁹

Metot kelimesine verilen belli başlı anlamların belirtilmesi metodoloji kelimesine verilen tanımı daha açık ve anlaşılır hale getirmiştir. Bu cümleden hareketle metodoloji kelimesinin anlamlarını da şöyle belirtebiliriz:

Metodoloji: “Özellikle felsefe ve bilim alanında yöntem araştırmak ve yeni yöntemler yaratmak üzere ilkeler geliştiren bilim. Bilim olarak ancak Yeni Çağda ortaya çıkmıştır”¹⁰ Metodların bilimi¹¹ olarak da tanımlanan metodoloji için, “farklı bilimlerdeki özel metotların incelenmesi”¹² tanımı da yapılmaktadır.

Lalande’a göre metodoloji: Metodların aposteriori etüdünü ve daha özel olarak bilimsel metodların etüdünü konu edinen mantığın bir bölümü. Başka bir tanımla metodoloji, mantığın, farklı bilimlerin metodunu a posteriori olarak etüt eden kısmı. Bir bilimin veya tekniğin, kullanabildiği farklı metodların rasyonel etüdü.¹³ Metodoloji, “belirli bir bilimde başvuru araştırma metodlarının ve yollarının tümü, bilimsel bilgi ve dünyayı dönüşüme uğratma metodlarına ait doktrin. (...) Metodoloji problemlerine duyulan ilgi, somut bilimler ile metodoloji problemleri arasında sıkı bir bağ kuran teori-ötesi araştırmalardan doğmuştur.”¹⁴

³ Armand Cuvillier, *Nouveau Vocabulaire Philosophique*, Paris 1970, s. 117.

⁴ Gaston Sortais, S.J., *Traité de la Philosophie*, Paris 1927, s. 874.

⁵ Gérard Legrand, *Vocabulaire de la Philosophie*, Paris 1993, s. 217.

⁶ M. Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, Hazırlayan M.Ertuğrul Düzdağ, s. 232.

⁷ M. Rosenthal ve P. Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar, İst. 1972, s. 330.

⁸ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ank. 1979, s. 198.

⁹ A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, İst. 1981, s. 28.

¹⁰ Bedia Akarsu, a.g.e., s. 198.

¹¹ Gaston Sortais, S.J., a.g.e., s. 874.

¹² Armand Cuvillier, a.g.e., s. 117.

¹³ Henri Bénac, *Nouveau Vocabulaire de la Dissertation et des études Littéraire*, Paris 1972, s. 124.

¹⁴ M. Rosenthal ve P. Yudin, a.g.e., s. 331.

Metod ve metodoloji kelimelerinin tanımlarından sonra, İslâm Felsefesinde metodoloji probleminin daha iyi ele alınabileceği düşüncesindeyim. İlk müslüman filozoflara veya İslâm felsefesinin ilk filozoflarına baktığımız zaman, onların önce felsefeyi tam olarak öğrenmeye çalıştıklarını görürüz. Kindî (796-866), Farâbî (872-950), İbn Sina (980-1037), İbn Rüşd (1126-1198), Aristoteles (384-322)'in eserlerini Arapça çevirilerinden, tekrar tekrar okuyarak felsefeyi öğrenmişler, sonra da felsefe yaparak üretime geçmişlerdir. Rivayete göre “Aristoteles’in Kitâb el-Nefs (De Anima) ini elde edenler, üzerinde Farâbî’nin hattı ile ‘ben bu kitabı 200 kere okudum’ ifadesinin yazılı olduğunu görmüşlerdir. (...) Farâbî’nin ‘Aristoteles’in el-Sema’ el-Tabîi (Physica)sini 40 kere okuyup yine tekrara muhtacım’ dediği”¹⁵ bilinmektedir.

İlk Müslüman filozoflarının uyguladığı, bu tekrar tekrar okuyup hazmetme metodunun yanında, bir de azimle araştırmaktan yılmamaları ve başarıya ulaştığı zaman da çok önemli bir savaş kazanmış gibi şükretmeleri söz konusudur. Bu durumu İbn Sina’da da görmekteyiz. Filozofumuzun şu ifadeleri kullandığı naklediliyor: “Daha sonra İlm-i Kelâm ve Hikmet-i Nazariye (metafizik) tetkikine giriştim. Ne çare ki bu fende bâhis olan kitabı, hemen 40 defa tekrar ettiğim ve lafızlarını kâmilten ezberlediğim halde, bir türlü mana çıkaramıyor ve bir şey anlayamıyordum. Bu hâl beni pek me’yus ediyordu. Bir gün bir kitapçı dükkanına uğramıştım. Bir kitap müzayede olunuyordu. Baktım, kitap o zamana kadar anlayamamış olduğum bir fenne, Hikmet-i Nazariye’ye (Metafizik) ait idi. Bu fen anlaşılmaz ve hiçbir şeye yaramaz diye kitabı iade ettim. Kitapçı ısrarla, sahibinin paraya ihtiyacı olduğu cihetle pek ucuz, hatta üç dirheme kadar verebileceğini beyan etti. Kitapçının ısrarı üzerine nihayet almaya mecbur oldum. Bu kitap Hikmet-i Nazariyeye (Metafizike) ait Farâbî’nin bir eseri idi. Eve döner dönmez hız-ı cân ile kitabı okumaya başladım. Kitabı ikmal ettiğim zaman evvelce ezberleyip de anlayamamış olduğum bahisleri kâmilten öğrenmiştim. Artık sevincime payan yoktu. Sevincimden secde-i şükrana kapandım ve birçok sadaka verdim.”¹⁶

İbn Rüşd, Aristoteles’in eserlerine büyük, orta, küçük şerhler yazarak felsefe bilgisini geliştirmiştir. Kur’an tefsiri model alınarak büyük şerhlere tefsir ismi verilmiştir. Küçük şerhler ise telhis olarak anlamlandırılmıştır. Bu şerhlerden mütevellit Aristoteles’e hayranlığı son derece artan İbn Rüşd, Fizik (Tabiiyyat) kitabına yazdığı önsözde Aristoteles’in, mantık, fizik ve metafiziğin hem kurucusu hem de tamamlayıcısı olduğunu belirterek şöyle diyor: “... Kurucusu dedim; çünkü ondan evvel, bu ilimlere dair ortaya konulan kitapların hepsi onun eserlerinin yanında anmaya bile değmez. Tamamlayıcısı, dedim; çünkü ondan sonra yaşayan feylesofların cümlesi o

¹⁵ Taşköprülüzâde, *Mevzuât’ul-Ulûm*, çev. Kemalüddin Mahmut Efendi, cilt I, İst. 1311, s. 341.

¹⁶ Murtaza Korlaelçi, *İbn Sina’da Metafizik*, (İbn Sina, Kayseri 1984 içinde) s. 273 – 274.

zamandan bugüne kadar, yâni 1500 yıldan beri onun meydana koyduklarına bir şey ekleyemedikleri gibi onda yanlışlık da bulamamışlardır. Bir insanda bu kadar ilmin toplanması şüphesiz hayret verecek bir hâldir. Ona beşer değil, ilâhî bir melek denilse yeridir. İşte bunun için, eskiler onu, ilâhî Aristo diye anarlardı.”¹⁷

Felsefeyle uğraşmanın İslâm Dinine muhalif olmadığını Kur’andan kanıtlar getirerek savunan İbn Rüşd; “Ey basiret sahipleri iyice düşünüp değerlendirin (Haşr 3). Göklerin ve yerin melekutuna ve Allah’ın yarattığı şeylere bakmazlar mı? (A’raf 184). Bakmazlar mı deveye nasıl yaratılmıştır? Gök nasıl yükseltilmiştir? (Gâşiye 17) Onlar göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (Âli İmran 191)”, ayetlerini esas alıyor. “Tafakkuh” kelimesinden fikhî kıyaslar yapıldığı gibi, zikredilen ve benzeri ayetlerden de aklî kıyaslar yapmanın vacib olduğunu kabul ediyor. Uğraştığı alanı tutarlı olarak kabul etmek için mantıkî çıkarımlar yapıyor. Ona göre Allah, yukarıda geçen ayetler gibi birçok ayetlerde var olanları akıl ile değerlendirmeyi, onlara akıl vasıtası ile bakmayı zorunlu kılmaktadır. Bu iş ise düşünmekle gerçekleşir. O zaman düşüncenin âletlerini bilmek zorunludur.¹⁸ Dolayısıyla felsefe öğreniminin zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkar. Yapacağı işleri felsefî bir metodla temellendirdikten sonra filozofun, o sahada ilerlemesi daha kuvvetli olmuştur.

Gazâlî (1058-1111) felsefeyi, Arapça’ya çevrilen felsefî neşriyattan, özellikle Farabi ve İbn Sina’nın eserlerinden öğrenmiştir. Mantık bilmeyenin ilmine güvenilmeyeceğini söyleyen düşünürü göre “mantık ilmi diğer bütün ilimlerin ölçüsü ve terazisi konumundadır. Terazide tartılmayan bir şeyin ağır olanı hafif olanından, kârı zararından ayırt edilemez.¹⁹ (...) Mantık olmadan bilgi elde etmenin de başka bir yolu yoktur. Öyleyse mantığın faydası bilgidен yararlanmaktır. Bilginin faydası da ebedî mutluluğun elde edilmesidir”²⁰ Böylece görüldüğü gibi Gazâlî’ye göre ilme giriş, metod olarak mantıkla başlar.

Gazâlî, ilmî olgunluğuna ulaştıktan sonra, yaklaşık 50 yaşlarında, ortaya koyduğu günümüzde de önemini devam ettiren şu ilke gereğince felsefe çalışmaya başladı: “Yakinen anladım ki bir bilimde, o sahadaki en âlim kimsenin seviyesine gelip de onu aşacak derecede, o ilme vakıf olmayan kimse, herhangi bir bozukluğa muttâlî olamaz. İnsan ancak bu şartlar altında iddia ettiği eksikliklerde haklı olabilir. Ben İslâm âlimleri içinde inayet ve himmetini buna teksif etmiş olan birini görmedim. (...) Nihayet anladım ki, mezhebi anlamadan ve kûnhüne varmadan reddetmek, karanlığa taş atmaktır.”²¹

¹⁷ Nevzad Ayasbeyoğlu, *İbn Rüşd’ün Felsefesi*, Ank. 1955, s. XIX.

¹⁸ İbn Rüşd, *Faslü’l - Makal*, çev. Bekir Karlığa, İst. s. 65, 67.

¹⁹ Gazâlî, *Makasid el-felasife*, çev. Cemaleddin Erdemci, Ank. 2001, s. 43.

²⁰ A.g.e., s. 44.

²¹ Gazâlî, *Dalaletten Hidayete*, çev. Ahmet Suphi Furat, İst. 1978, s. 47.

Böylece Gazâlî, felsefeyi yasaklamak değil, onunla tam olarak uğraşmak gerektiğini seçkin zekalara zorunlu kılıyor.

Gazâlî'nin kullandığı metodun diğer önemli ilkelerini ise şöyle sıralayabiliriz:

1- Bir kavramın hangi anlamda kullanıldığını açık olarak belirtmek.

2- Önce hakkı tanımak, sonra ortaya atılan söz, hakka uygunsuzsa, sahibi en kötü insan da olsa o sözü kabul etmek. Gazâlî'ye göre doğru olan, iyi olan bir şey, inkarcı bir filozofun ürünü de olsa alınır. "İyi para ile kötü paranın aynı kese içinde oluşu dolayısıyla yakınlık, kalp parayı iyi para yapmadığı gibi, iyi parayı da kötü para yapmaz. (...) Hak ve batıl arasındaki yakınlık da, hakkı batıl yapmayacağı gibi bâtılı da hak yapmaz."²² Burada ölçü, Kur'an ve sünnete uygunluk, akli delillerle teyit edilmektir.

3-Terkip ve tahlil yapan nazarî akıl, beş duyu verileri ile çalıştığı için sınırlıdır. Her şeyin çözümü, her şeyin bilgisi bu akıldan beklenemez.²³ (...) "Aklın idrak edebildiklerinin dışında kalan bu gibi şeylerin idraki, nübüvvetin hassalarından biridir.²⁴ (...) Aklın faydası ve işi, bize bu hususu bildirmek, nübüvveti tasdiğe delâlette bulunmak, kendisinin nübüvvet gözüyle idrâk edemediğini kabul etmektir. O bizim elimizden tutar ve bizi (...) nübüvveti teslim eder. Aklın hududu ve sınırı buraya kadardır."²⁵

Gazâlî'ye göre Nübüvvet "aklın ötesinde, içinde aklın anlamaktan aciz kaldığı şeyleri idrak eden gözün açıldığı bir haldir. Nasıl iştme duygusu renkleri, görme duygusu sesleri anlamaktan âcizse, aklın ötesinde kalan haller de akılla idrâk edilemez."²⁶

Gazâlî'nin kullandığı metot, Modern Çağ batılı filozoflardan bazılarınca da benimsendi. Gazâlî'nin etkisi görülen bu filozofları şöyle sıralayabiliriz: René Descartes (1596-1650), Blaise Pascal (1623-1662), Wilhelm Gottfried Leibniz (1646-1716), Emmanuel Kant (1724-1804).

Bu filozoflardan Yeni Çağın babası sayılan Descartes'in metot anlayışına kısaca dokunmakta yarar olacağına inanıyorum. Filozofa göre metot "bir hakikat bulmak için zihin kuvvetlerini kendilerine doğru çevirmek gereken şeylerin sıra ve düzeninden ibarettir."²⁷ Bütün zihin kuvvetlerinin kullandığı metot, analiz ve sentez metodudur. Bu metot için Descartes şu dört kuralı esas alıyor ve şöyle diyor:

²² A.g.e., s. 60.

²³ A.g.e., s. 41.

²⁴ A.g.e., s. 79.

²⁵ A.g.e., s. 83.

²⁶ A.g.e., s. 89.

²⁷ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, çev. Mehmet Karasan, Ank. 1947, s. 131.

“Birincisi, doğruluğunu apaçık bilmediğim hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek. Yani acele hüküm vermekten ve peşin hükümlere saplanmaktan dikkatle çekinerek, verdiğim hükümlerde ancak kendilerinden şüphe edilmeyecek derecede açık ve seçik olarak kavradığım şeyleri bulundurmak.

İkincisi, inceleyeceğim güçlüklerden her birini, mümkün olduğu ve daha iyi çözümlenmek için gerektiği kadar, bölümlere ayırmak.

Üçüncüsü, en yalınç (basit) ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayarak, tıpkı basamak basamak bir merdivenden çıkar gibi azar azar en bileşiklerinin bilgisine kadar yükselmek için, hattâ tabiatları gereğince birbiri ardınca sıralanmayan şeyler arasında bile bir sıra bulunduğunu farzederek, düşüncelerimi bir sıraya göre yürütmek.

Sonuncusu da, hiçbir şeyi unutup ihmal etmediğimden emin olmak için, her tarafta birçok sayışlar ve tekrarlar yapmak.”²⁸

Metodun bir ahlâk gerektirdiğini savunan²⁹ Descartes ortaya koyduğu yukarıdaki metodu uygularken birtakım ahlâkî ilkeler kabul etmiştir. Bunları da şöyle sıralayabiliriz:

1-Çocukluktan beri içinde yetişilen dine sağlamca bağlı kalarak, ülkesinin kanun ve âdetlerine itaat etmek.³⁰

2-İşlerde elden geldiği kadar karar ve sebat sahibi olmak. En şüpheli kanaatleri bile, bir defa kabule karar verdikten sonra, pek sağlam ve şaşmaz kanaatlermiş gibi, daima sebatla takip etmek.

3-Daima talihten ziyade kendini yenmeğe ve dünyanın düzeninden çok kendi arzularını değiştirmeye, genellikle düşüncelerimizden başka hiçbir şeyin tamamıyla elimizde olmadığına inanmaya çalışmak.³¹

Descartes, zikredilen ilkeleri esas edindikten sonra nelerden şüphe edip etmemesi gerektiğini ise şöyle dile getiriyor: “Onları daima ilk hakikatler olarak inandığım iman hakikatleriyle bir yana koyduktan sonra, geri kalan bütün kanaatlerimden serbestçe kurtulmaya çalışabileceğime hükmettim. (...) Daha önce haberim olmadan zihnime girebilmiş olan bütün yanlışları zihnimden söküp atıyordum. Bu işte, ancak şüphe etmek için şüphe eden ve her zaman kararsız görünen şüphecileri taklit ettiğim sanılmasın: Zira tersine, benim bütün maksadım kendimi şüpheden kurtarmak, yani hakikati elde etmek ve kaya ile kili bulmak için oynak toprakla kumu atmaktı.”³²

²⁸ A.g.e., s. 23 – 24.

²⁹ A.g.e., s. 97.

³⁰ A.g.e., s. 29.

³¹ A.g.e., s. 32.

³² A.g.e., s. 36.

Hakikati bulmak için, doğru bir eser yazmak için giriştiği işin önemini ve ciddiyetini vurgulamak hususunda filozof şu ifadeleri kullanıyor: “Hakikatin bilgisine ulaşmamıza engel olan bütün güçlüklerle yanlışları yenmeye uğraşmak, gerçekten savaflara tutuşmak olduğu gibi, biraz genel ve önemli bir konu üzerine yanlış bir kanaat edinmek de bir savaş kaybetmektir. (...) Bana gelince, eğer bundan önce bilimlerde bazı hakikatler buldumsa, bunların, yendiğim başlıca beş veya altı güçlükten çıkan sonuçlar olduğunu, onlara da kazandığım mutlu savaflar gözüyle baktığımı söyleyebilirim. Hatta tasavvurlarımı tamamıyla gerçekleştirebilmek için, buna benzer iki veya üç savaş daha kazanmak ihtiyacında olduğumu söylemekten çekinmeyeceğim.”³³

Görüldüğü gibi bir hakikati araştırmaya başlarken, metot olarak bir savafla başlamak kadar ciddî davranmayı kabul eden Descartes, bir ilmi inceleme metodunu da şöyle ifade ediyor. “Bir ilmi incelemeye daima en kolay meselelerden başlamak, ve ilkin rasgele en apaçık olanları toplamak; bu ilk apaçıklıklardan çıkan neticeleri çıkarmaya çalışmak, bazılarını niçin başkalarından daha kolayca ve daha önce çıkardığımızı görmek için bu neticeler üzerine dikkatle düşünmek; bu da bizi, başka meseleleri ele aldığımız zaman, onların daha kolay meselelere bağlı olup olmadığını, ve onların neler olduğunu anlamaya muktedir kılar.”³⁴

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle, İslâm Felsefesinde metodoloji nasıl olmalıdır? sorusuna cevap vermemiz biraz daha kolaylaşacaktır. Başta vermeye çalıştığımız metot tanımlarında bir amaç söz konusu idi. İslâm felsefesi için bu amaç hakikati, Kur’an ve sünnet ölçüleri içinde ortaya koymak olmalıdır. Varlık, bilgi ve değer üzerinde düşünürken Kur’an ve sünnet ölçüsü gözardı edilmemelidir.

İslâm filozoflarının yaptıkları gibi, önce bir felsefe eğitimi ve bilgisine sahip olmak gerekir. Bunun için de İlâhiyat Fakültelerinde şöyle bir Felsefe Tedrisatının uygulanmasının verimli olacağını düşünüyorum:

<u>Dersin Adı</u>	<u>Sınıfı</u>	<u>Yarıyıl</u>	<u>Kredi saat</u>	<u>Ders Seçimi</u>
Felsefeye Giriş	I	I	3	Zorunlu
Mantık	I	II	3	Zorunlu
İlk Çağ Felsefesi Tarihi	II	I	3	Zorunlu
Yeni Çağ Felsefesi Tarihi	III	I	3	Zorunlu
Sistematik Felsefe	IV	I	3	Zorunlu
Günümüz Felsefe Akımları	IV	II	2	Seçmeli

³³ A.g.e., s. 81.

³⁴ A.g.e., s. 133.

Gerek İslâm Felsefesinin Antik Felsefe dayanması, gerekse İslâm ve batı felsefeleriyle uğraşanların, aynı zamanda her ilâhiyat mezununun, gereken felsefî kültüre sahip olabilmesi için yukarıda belirtilen felsefe derslerini alması bir bakıma zorunluluk arz etmektedir. Çünkü İslâm Felsefesi ve yaşayan aydınlar, her çağın felsefesiyle iç içedir.

İslâm Felsefesiyle uğraşacak her elemanın Arapça ve bir batı dilini öğrenmek mecburiyeti vardır. Bu dilleri geliştiremeyen elemanın İslâm Felsefesi sahasında uğraşması uygun değildir.

Yüksek Lisans düzeyinde dört kredi saatlik bir dönem zorunlu bir “Felsefî Dissertasyon” dersi konulmalıdır. Çünkü felsefî düşüncüyü elde etmek ve tüm kesinliği ile onu yönetmek için zorunlu iki çalışma vardır: 1- Dissertasyon, 2- Metin yorumlama. Felsefî çalışma, disiplinli, karmaşık ve düzenli, gelişmeyi ve formasyonu amaç edinen, bazı ilke ve anlaşmalara dayanan bir faaliyettir. Dolayısıyla bu çalışmalara uyarlı bir metod kesin olarak zorunludur.³⁵

“Felsefî metod “iradeci” bir postulaya dayanır. Bu metod hazırlıksız konuşmak, doğuştan nitelikleri ve yetenekleri gün ışığına çıkarmak değil, dereceli davranarak ve iradeye dayanarak güçlüklerle birer birer hakim olmaktır.”³⁶

Jacquelin Russ felsefî dissertasyona uygulanacak metodun temel ilkeleri olarak şunları sıralıyor:

1-Her kavrama kesin olarak sınır koyma. Her düşüncenin objesinin ve her esas kavramın sınırlarını belirleyerek hareket etmek gerekir. Bu sınırlama ve tanımlama ilkesi metodun emredicisi ve oluşturucusudur.³⁷

2-Analitik seyir: İlk önce ifadeyi veya eserin fragmentini, kurucu öğelerine ayırarak hareket etmek gerekir. Bu öğeler arasındaki ilişkileri yakalamak ve sonraki devreler için materyalleri hazırlamak. Kurucu öğelere ayırıştırma her araştırmanın, özellikle felsefî çalışma egzersizlerinin canlılığını temsil eder.

3-Sentetik seyir: Basit öğelerinden itibaren bir bütünü yeniden kurmayı amaçlayan sentetik seyir olmaksızın analiz hiçbir anlam taşımaz. Metodun önemli ilkelerinden biri, analizin çeşitli öğeleri arasındaki vasıtaları, köprüleri ve ilişkileri mükemmel bir şekilde yerleştirerek hareket etmektir. Bir dissertasyonda önemli olan şey, bölümler, cümleler, başlıklar v.s. arasındaki ilişkidir.

4-Düzenlenmiş seyir: Sentez ilkesi düzenin ilkesinden ayrılmaz. Bir felsefî çalışmayı gerçekleştirmek, en basitten en karmaşığa doğru giderek düzene göre hareket

³⁵ Jacquelin Russ, *Les Méthodes en philosophie*, paris 1992, s. 7.

³⁶ A.g.e., s. 14.

³⁷ A.g.e., s. 16.

etmektir. Kavramların ve çeşitli öğelerin düzenli bir bağla irtibatlandırılması gerekmektedir. Her felsefî çalışmanın ve daha özel olarak, dissertasyonun kalitesi fikirler arasında kurulmuş düzene ve bu fikirlerin organizasyon biçimine bağlıdır.³⁸

5-Birliği sağlayan yönetici bir fikre başvurmak: Metodlu olarak davranmak, öz birliğine başvurmaktır. Bir dissertasyon veya bir yorum, bu ana fikir etrafında birleştirilirse ancak bir değere sahip olur. Felsefî bir çalışmayı iyi yönetmek için, pek zekîce ve rasyonel olarak sonuca kadar ilerlemeye yardım eden düzenleyici fikrin ardından koşmak gerekir. Bu düşünce, bir bakıma bütünlüğün felsefî çatısını besler.

6-Bizzat kavramlarda iç dinamiği düzenlemek. Çok anlamlı ve hareketli olan bu kelimeler nadiren değişmez ve kesin bazı tanımlar gerektirir.

Zikredilen metodun bu ilkeleri, sınırlama, analiz, sentez, düzen, yönetici fikir araştırma, bir iç dinamiğin düzenlenmesi, zihnî çalışmaların bir çoğunda geçerli, zorunlu kılıcı formüller oluştururlar.³⁹

Metodun esas ilkelerini özetleyen tablo ise şöyle gösterilebilir:

Kaçınılacak hususlar	Uygulanacak ilkeler
-Ortaya konulmuş terimlerin kimliklerini tesbit etmeksizin davranmak.	-Daha büyük kavramların kimliğini tesbit etmeye ayrılmış tanımlar üretmek.
-Ayrım yapmaksızın davranmak.	-Öğeleriyle özdeşleşen her ifadeyi analiz etmek ve ayırtmak.
-Kavramsal ilişkinin idesini unutmak.	-Kavramsal vasıtalar ve ilişkiler kurmak.
-Düşüncesini dağıtmak. Paragraf veya kısımları yan yana koymak.	-Her felsefî çalışmada, temel bir birlik getiren yönetici bir fikir ile hareket etmek (opérer).
-Kavramlar yığnında (fouillis), zincirlemesiz, organizasyonsuz çalışmak ve kurgular yapmak.	-Aklî düzene göre davranmak.
-“Tasvirici”, “olumlu” veya “dogmatik” bir analizde kalmak	-“Sorgulama” ilkesine itaat etmek, her başlığı sorguya çekmek.

³⁸ A.g.e., s. 17.

³⁹ A.g.e., s. 18.

-“Pozitivist” veya “şeyci” bir yaklaşıma göre, objeye “dalmış” olarak kalmak.	- Objeden süjeye giderek, derin düşünceyle ilgili aktiviteyi ortaya koymak. ⁴⁰
---	---

Felsefî düşünceyi elde etmenin ikinci önemli yolunun ise metin yorumlaması olduğunu belirtmiştik. Dissertasyon ile metin yorumlama arasında, metodolojik yönden nasıl bir ilişki olduğuna bakarsak: Dissertasyonda felsefî bilgiler açık olarak, rasyonel bir şekilde kullanılır. Metin yorumlamada ise, hiçbir şahsî görüş için içine girdirilmeden yazarın düşüncesine bağlı kalma mecburiyeti vardır. Yorumcu zeka ve becerisini kullanarak metnin aslına sadık kalarak okumasını bilmelidir. Dissertasyonda hür düşünce kullanılırken, metin yorumunda yazarın düşüncesine sadık kalmak mecburiyeti vardır.⁴¹

Dissertasyonda olduğu gibi, metin yorumunda da birtakım yönetici ilkeler vardır. Bunları şöyle ifade edebiliriz:

1- Metni okumayı bilmek: Eylemin ilk yönlendirici ilkesi ve ilk kuralı, stratejik bir rol oynayan önemli kavramların ne olduğunu anlamaya ve temel tanımları sağlamaya ayrılmış dikkatli okuyuşun zorunluluğunu ilgilendirir. Bir metin okunurken, ikinci ve üçüncü el eserler değil, aynı metnin kalan kısımlarıyla ilişkisi düşünülmelidir. Bir düşünce ürünü olan çalışma meyveleri daima birbiriyle ilişkili olurlar.

2- Dikkatini düzene koymak: Elde bulunan metnin okunuşunda dikkate daima hakim olunmalıdır. Bu hakim oluş, yorumun seyrinde merkez rolü oynar.⁴²

3- Metne ve metnin anlamına güvenmek. Bir metni anlamak tamamen anlamlı, açık ve aydınlatıcı satırları yazmaktır. Metne güvenilmediği zaman dikkatler imkanlarının sonuna kadar kullanılmıyor. Anlamlı ve kesin öğeler kaybediliyor. Güven noksanlığı, dikkat noksanlığını, ruhî darlığı, objeye kapalılığı getiriyor. Gerçekte bir metni anlamada, dikkat, metnin iç mantığını ve onun gerçek anlamını yakalamayı gerektirir.⁴³

Metne ve metindeki anlama güvenin kaynak olması bakımından ele alırsak, için içine eleştiri girer. A. Z. Velidi Togan (1890-1970), eleştirinin görevi “önümüzde bulunan bir kaynağın, bir hâdise hakkında şahadetinin ve bundan çıkarılan neticenin hakikate mutabık olup olmadığı meselesini incelemek olduğunu söylüyor.”⁴⁴

⁴⁰ A.g.e., s. 21.

⁴¹ A.g.e., s. 151.

⁴² A.g.e., s. 158.

⁴³ A.g.e., s. 159.

⁴⁴ A.Z. Velidi Togan, a.g.e., s. 75.

Ona göre bir kaynak hakkında iki türlü eleştiri vardır. Bunlardan biri dış eleştiri, diğeri ise iç eleştiridir.

Dış eleştiri, bir kaynağın olaylar hakkındaki tanıklığının kabule şayan olup olmadığını tetkik etmektir.

İç eleştiri, kaynaktaki ifadelerin olaya tanıklıklarının karşılaştırılarak değerlendirilmesidir.⁴⁵

Dış eleştiri birkaç yönden yapılır:

1- Elimizdeki kaynağın sahte olup olmadığının araştırılması.

2- Yazarı bilinen kaynağın nerede ve ne zaman yazıldığının kesin olarak tesbiti.

3- Yazarı bilinmeyen bir eserin, eserin yazıldığı devirdeki yazarlardan birine ait olup olmadığı.

4- Eserin orijinal olup olmadığı.

5- Bir eserin asıl metninin tenkitli neşriyatının yapıp yapılmadığı.⁴⁶

Bir kaynağın dış eleştirisinden sonra o eserin itimada şayan olup olmadığı tesbit etmek, metne güven sağlar. İç eleştiri de birkaç cepheden ele alınabilir:

1- Eğer eser haberle ilgili ise, önce yazarın şahsiyetini, hayatını, hangi din, mezhep ve partiye mensup olduğunu; medeniyet düzeyinin, ilgi alanlarının, çalışma tarzının ve haberlerinin itimada şayan olup olmadığını tesbit etmek.

2- Bir eserin değeri ortaya konulurken insan kendini bir hâkim gibi kabul etmelidir.

3- Eserin ifadelerindeki çelişkileri zorla halletmeye çalışmanın bir cinayet olduğunu bilip, problemi orada olduğu gibi bırakmak gerektir.⁴⁷

Tercüme edebilecek derecede anlaşılmayan bir metnin yayımlanmasına asla girişilmemelidir.⁴⁸

İslâm Felsefesinin günümüz dünyasında yerini alması için ilk Müslüman düşünürlerin eserlerinin günümüz Türkçesine aktarılması önde gelen bir zorunluluk arz etmektedir. Kindî, Maturîdî (?-944), Farâbî, İbn Sina, Gazâlî, İbn Rüşd, Fahrettin Razî (1149-1209)... gibi düşünürlerimizin eserleri dilimize kazandırılıp, yukarıda zikredilen felsefî metodla üzerinde çalışılırsa Türkiye’de İslâm Felsefesi canlılık kazanabilir. Elde edilen bu canlılık İslâm düşüncesindeki skolastik zihniyeti temizleyebilir. Batı dünyası skolastik zihniyeti Rönesansla atabildi, ve gelişmesini sağlayabildi. Batı dünyasının kurtulduğu bu skolastik zihniyet, Platon, Aristoteles, Plotinos ve Stoacıların eserlerinin Arapçaya çevirileri ile İslâm düşüncesine de girmiştir.

⁴⁵ A.g.e., aynı yer.

⁴⁶ A.g.e., s. 83 – 89.

⁴⁷ A.g.e., s. 97 – 101.

⁴⁸ A.g.e., s. 104.

Zikrettiğimiz bu batılı düşünürlerin fikirleri tam olarak öğrenilip, bunların skolastik düşünceleri İslâm düşüncesinden tamamıyla temizlenmelidir. O zaman yukarıda isimlerini zikrettiğim düşünürlerimizin, skolastik zihniyetten arındırılmış fikirleri günümüz İslâm dünyasına yeniden bir aktiflik sağlayabilir.

Batılı her büyük filozof, sistemini daima, kabul ettiği değişmeyen ilkeler üzerine kurmuştur. Onlar, değişmeyen bu ilkeleri kendi çabası ile keşfettiği için yanı sıra da kalabilmişlerdir. Değişmeyen ilkeyi, esası, bulamadan bu filozoflar kendi sistemlerini kuramamışlardır. Müslüman düşünürler değişmeyen ilke olarak, yanlışı imkansız *Kur'an*'ı ve onun en doğru açıklaması olan sünneti esas alırlarsa, hem İslâm dünyasını, hem de dünyanın bütün insanlarını, düştüğü hata ve yanlışlardan kurtarabilirler.

İnsanın ihtiyaçları her zaman değişebilir, fakat tabiatı asla değişmez. İnsanı yaratan Allah, değişmeyen insan tabiatına uygun değişmez ilkeler vahyetmiştir. Bu değişmez esasları, kendi bütünlük ve tutarlılığı içinde, asr-ı saadete uygun olarak, rasyonel bir şekilde açıklamak Müslüman düşünürlerin görevidir. Müslüman toplumun millî değer ve gayelerine uygun olarak fikir üretebilen Müslüman düşünürler ancak toplumun birlik içinde gelişmesini sağlayabilirler. Müslümanların değişen ihtiyaçlarına, değişmeyen ilkelerden (*Kur'an* ve sünnet) kalkarak çözüm üretmek ancak, Müslüman toplumu geri kalmışlıktan kurtarabilir. Müslüman mütefekkirler ve Müslüman halk, millî gayeye hizmet ederek onu kuvvetlendirmeye beraberce çalıştıkları an İslâm aleminde ilerleme meydana gelebilir. İşte o zaman İslâm Felsefesi gerçek görevini yerine getirmiş sayılabilir.

Her yıl uluslararası İslâm Felsefesi kongreleri düzenlenip, neticelerin Türkçe, Arapça, İngilizce, Fransızca ve Almanca'ya çevrilerek yayınlanması, İslâm Felsefesinin dünyaca tanınmasını sağlayacak, Müslüman düşünürler arasında iletişimi gerçekleştirecek en etkili ve önemli bir araç olacaktır.

Sonuç olarak, bize göre İslâm Felsefesinde takip edilmesinde yarar gördüğümüz metodu şöyle özetleyebiliriz:

1- İslâm Felsefesi eğitimiyle uğraşanların, felsefenin önemini mutmain olarak kabul etmesi gerekir. Bunun için **“Allah hikmeti dilediğine verir. Kime de hikmet verilmişse şüphesiz ona çok hayır verilmiş demektir. Bunu akıl sahiplerinden başkası düşünemez.”**⁴⁹ hükmünü esas almak yeterli olsa gerektir. Bu lütfeye mazhar olmak, inanan bir kimse için en büyük şereflerden biridir. Bu mertebeye nail olmuş kimse, “hikmet Müslüman'ın yitik malıdır, bulunduğu yerde onu alır”⁵⁰, “kişinin

⁴⁹ Kur'an 2 / Bakara 269.

⁵⁰ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve et-Tirmizî, *el-Camius-Sahih ve Huve Sünnetu't-Tirmizî*, cilt 5, Kahire 1965, s. 51.

hikmetten bir kelime öğrenmesi, onun için dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır”⁵¹ açıklamaları ışığında “iki günü birbirini tutan ziyandadır”⁵² esası doğrultusunda, “**insan için ancak çalıştığının karşılığı vardır**”⁵³ ilkesi gereğince, bu sahada terakkiye doğru koşmak mecburiyetindedir.

Kur’an’daki, ilim ve düşünceyle ilgili ayetlerin sayısı 750’yi aşmaktadır. Ayrıca *Kur’an*’daki “akıl” ve türevleriyle ilgili ayetlerin sayısı 49, tefekkür 18, tedebbür 4, kalp sahipleri 16, kalp kelimesinin geçtiği ayetler ise 132’dir. Bu durum da Müslümanların felsefeyle uğraşmak mecburiyetini açık olarak ortaya koyuyor.

Katip Çelebi (1609-1657)’nin “felsefe ve hikmet ilimleri, İslâm’ın fethinden sonra Osmanlı Devletinin orta devrelerine kadar Anadolu’da da faydalı oldu. (...) Gerileme devri başlayınca, bazı müftülerin, **felsefeyi** tedrisattan kaldırıp, onun yerine **Hidaye** ve **Ekmel** derslerini koymaları sebebiyle ilimlerin rüzgarı durdu. İlimler bütünüyle yok oldu,”⁵⁴ şeklindeki haykırışı kültürümüzde felsefenin önemini yeteri kadar vurgulamaktadır. Osmanlı medreselerinde Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Mantık dersleri tedrisattan kaldırılmıyor, kaldırılan sadece felsefe dersi. Netice, medreselerde ilim rüzgarı tamamıyla duruyor. Günümüz Müslüman düşürlerinin üzerinde önemle duracakları konulardan birinin, bu durum olduğu inancındayım.

Descartes bu hususta şöyle diyor: “İnsan zihninin bilebildiği bütün şeyleri içine alan bu felsefenin faydalarını göz önüne koymak ve bizi yalnız onun, en vahşi ve en barbar insanlardan ayırdığına, ve bir milletin fertleri ne kadar iyi felsefe bilirse o milletin de o kadar medenî ve incelmış olacağına inanmak gerektiğini göstermek istedim. Böylece bir devlette mevcut olabilecek en büyük nimet, orada gerçek feylasofların bulunmasıdır. Bundan başka, her insanın, kendini felsefe tetkiklerine veren kimselerle özel olarak bir arada yaşaması faydalı olduğu gibi, asıl kendinin felsefeyle uğraşması, şüphe yok, ölçülmez derecede daha iyidir. (...) Daha doğrusu felsefesiz yaşamak, açmaya çalışmadan gözü kapalı yaşamaktır. Üstelik, gözümüzün görüp meydana çıkardığı bütün şeyleri görmenin verdiği zevk, asla felsefenin bulup meydana çıkardığı şeylerden edinilen bilginin verdiği neşeye ölçülemez. Ve sonra bize, ahlakımızı düzenleme ve bu dünyada hayatımızı idare için felsefe öğrenmek, adımlarımıza öncülük için gözlerimizi kullanmaktan çok daha elzemdir.”⁵⁵

2- Arapça ve batı dillerinden en az birini çok iyi bilmek gerekir. Kaynak eserlere doğrudan ulaşmanın biricik yolu budur. Dil öğrenimini verimli ve kısa yoldan

⁵¹ Taşköprülüzâde, *Mevzuât’ul-Ulum*, çev. Kemalettin Mahmut Efendi, cilt II, İst. 1311, s. 261.

⁵² Aclûnî, *Keşfü’l-Hafa ve Muzilu’l-Elbas*, cilt 2, Kahire 1351, s. 233.

⁵³ Kur’an 53 / Necm 39.

⁵⁴ Kâtip Çelebi, *Keşf-üz-Zunun an Esâmi’l-Küttip ve’l-Fünun*, cilt I, İst. 1971, s. 680.

⁵⁵ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, Çev. Mehmet Karasan, Ankara 1947, 103.

halletmekse adayın, öğrenilmek istenilen dilin konuşulduğu ülkelerde en az bir yıl dil öğrenimi görmesidir.

3- Klasik mantığın mükemmelen öğrenilmesi, **dissertasyon** ve **metin yorumlama** bilgisinin detaylı olarak geliştirilmesi gereklidir. Araştırma tekniği ve imlâ bilgisinin yeterli hale getirilmesi de önemlidir. Arapça kaynak metinlerin içinden çıkacak derecede Arapça bilgisi adayı başarıya ulaştırır.

4- Bütün felsefelerin temelini teşkil eden Antik doğu ve Antik batı felsefeleri ile Orta Çağ Felsefesine tam hakimiyetin sağlanması gerekir. Bu çağların bilgisine sahip olmak, *Kur'an*'la ilgili görüşleri karartmamalıdır. Yani Öğrenilen felsefî bilgiler esas alınarak *Kur'an* yorumlanmamalıdır. *Kur'an* ve sünnet esas alınmalı, Felsefî bilgiler bu ölçüye göre değerlendirilmelidir. Muhammet İkbâl (1873-1938)'in ifadesi ile "ilk zamanlarda Kur'an-ı Kerim'in ruhunun Yunan felsefesine ters düşmediği fikrine kapılan Müslüman düşünürler bu mukaddes kitabı da Yunan düşüncesinin ışığında okuyup, incelemeye çalıştılar. *Kur'an-ı Kerim*, gözle görülür, elle tutulur gerçeklere ağırlık veren bir ruh taşıırken, Yunan felsefesi hayal ve faraziyelere dayanır. Onun için bu tür çabalar eninde sonunda başarısız olmaya mahkumdur."⁵⁶

5- Her Müslüman Türk düşünür, Türkçe'nin felsefî bir dil halini alması için kendi çapında bir çaba sarf etmeyi amaç edinmelidir. Bunun için de Türkçe felsefî kavramlar üretmek, her çağın önemli felsefî eserlerinin Türkçe'ye çevrilmesini gerçekleştirmek gerekir. Felsefeyle uğraşan her Müslüman Türk, kendi sahası ile ilgili önemli gördüğü felsefî eserleri dilimize kazandırmalıdır.

6- Felsefe tarihine bütünüyle hakim olmaya çalışmak gerekir. Çünkü İslâm düşüncesine yöneltilen haksız ve kasıtlı eleştiriler, ancak saldıran sistemin bilinmesiyle reddedilebilir. Bunun için de teist, ateist, nihilist, pragmatist vs. bütün felsefî sistemler bilinmek durumundadır. İkbâl'in deyişiyle "Müslümanlara büyük bir görev düşmektedir. Bizim görevimiz geçmişle ilişkimizi koparmadan İslâmiyet'i bir düşünce sistemi olarak ele almak derinliğine yeniden incelemektir."⁵⁷

7- Mukallit değil orijinal olmaya çalışmak gerekir. Descartes'ın şu sözleri dikkate değer niteliktedir: "İtiraf edeyim benim için en büyük tetkik zevki, başkalarının kanıtlarını dinlemek değil, onları kendi vasıtalarımla bulmaktır."⁵⁸ (...) Ben, kendilerini yenisini yapacak güçte görmedikleri için ancak eski eserleri tamirle uğraşan küçük sanatkarlar gibi olmak istemiyorum."⁵⁹ Meseleye bu açıdan bakacak olursak, daima

⁵⁶ Muhammet İkbâl, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Çev. Ahmet Esrar, İst. 1984, s. 176.

⁵⁷ A.g.e., s. 136.

⁵⁸ Descartes, a.g.e., s. 100.

⁵⁹ A.g.e., s. 107.

Müslüman filozofların taklitçi ve aktarmacı yönünü değil, orijinal yönünü ortaya çıkarmaya çalışmak gerekmektedir. Yeni yetişen Müslüman düşünürlerin de orijinal olmaya çalışması tabii olarak zorunluluk arz etmektedir.

8- Yukarıda da vurgulandığı gibi, her Müslüman düşünür, uğraştığı konuya başlarken büyük bir savaşa girmiş gibi ciddi davranmak, o saha ile ilgili bütün kaynakların bilgisini elde ettikten sonra eleştirel yöntemle işe girişmek mecburiyetindedir. İlmî ve felsefî bilgi temelde eleştiriye dayanır. Bir problem üzerinde rasyonel, objektif, şumullu ve tutarlı düşünürken eleştirel yönü de unutmamak gerekir. Savaş ciddiyeti ile ele alınıp başarılabilen bir konunun zafer edasıyla da kutlanması, hak edilmiş akademik bir mutluluk olmalıdır.

Résumé: *Le Problème de la Méthodologie dans la Philosophie Islamique.*

Pour résoudre le problème de la méthodologie dans la philosophie Islamique il faut analyser les méthodes employées par Kindî, Farâbî, İbn Sina (Avicenne), Gazâlî, İbn Rüşd (Averroès) et à l'égard de la methode les successeurs de Gazâlî comme Descartes, Pascal, Leibniz, Kant. La méthode philosophique repose sur un postulat *volontariste*. Cette méthode est de maîtriser une à une les difficultés, en procedant par degrés et en s'appuyant sur la volenté. Pour apprendre à philosopher il faut opérer par la médiation de deux types de travaux: 1°- La **dissertation**, 2°- Le **commentaire**.

Nous pouvons résumer ainsi les méthodes qui pourront être utiles à la philosophie Islamique:

- 1- Croire absolument l'impottance de la philosophie et des valeurs de religion Islamique.
- 2- Savoir les principes fondamentalles des deux travaux ci-dessus.
- 3- Savoir très bien la langue arabe et l'un des langues occidentales.
- 4- Apprendre parfaitement la logique classique.
- 5- Bien connaître l'histoire de la philosophie, notamment la philosophie d'orient antique-la philosophie d'occident antique et la philosophie de moyen âge.
- 6- Travailler pour être original, mais non pas pour être imitateur.
- 7- Quand on commencera un travail il faut agir sérieusement comme si on entrera dans la guerre. Il faut féliciter le résultat réussi de ce travail comme une victoire remportée.